

INTERNATIONAL JOURNAL OF CREATIVE RESEARCH THOUGHTS (IJCRT)

An International Open Access, Peer-reviewed, Refereed Journal

सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील पशुपालन : एक अभ्यास

संशोधक विद्यार्थी
सोनली अमर मोरे
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा
विद्यापीठ, छ. संभाजीनगर.

डॉ. विजय बैसाने
भूगोल विभागप्रमुख,
दगडोजीराव देशमुख कला, वाणिज्य व
विज्ञान महाविद्यालय, बजाजनगर, वाळूज,
ता. गंगापूर, जी.छ. संभाजीनगर.

सारांश :-

मानव उदर निर्वाहासाठी प्राण्यांची शिकार करत असे. कालांतराने शेतीस सुरुवात होत गेली. आणि तो एकाच स्थायीक होऊन शेती करू लागला. तसेच शेती पुरक व्यवसाय म्हणून पशुपालन करू लागला. पशुपालनातून तो दुध, मांस, लोकर याचा उपयोग आपल्या जीवनामध्ये करू लागला. तसेच शेतीच्या मशागतीसाठी ही प्राण्यांचा उपयोग करू लागला. शेतीच्या मशागतीचे कामात बैल, रेडा, घोडा इत्यादींचा उपयोग घेऊ लागला. सुरुवातीस शेती व पशुपालन हे उदर निर्वाहासाठीच केली जायचे. हळूहळू त्यास व्यावसायीक स्वरूप प्राप्त झाले. शेतीतून गहू, ज्वारी, बाजरी, मका, कडधान्य, नगदी पिके या पासून शेतकऱ्यास अर्थाजन होते. तसेच पशुपालनातून दुध, मांस, लोकर, कातडी इत्यादींचे उत्पादन घेतले जाते. यातून ही शेतकऱ्यांचा आर्थिक फायदा होऊ लागला.

जागतिक पातळीवर दुध, दुग्धजन्य पदार्थ, मांस, कातडी, अंडी इत्यादींना प्रचंड मागणी आहे. आयात निर्यातीद्वारे पशु उत्पादनाची मोठ्या प्रमाणात देवान घेवाण होते. यामुळे पशुपालनास अंतर राष्ट्रमहत्व प्राप्त झाले आहे.

बीज संज्ञा : पशुपालन, पशुधन, पशुसंख्या

प्रस्तावना :-

पशुपालन, मत्स्यपालन हे भारता सारख्या कृषि प्रधान देशामध्ये शेतीस जोड व्यवसाय म्हणून मोठ्या प्रमाणात केले जाते. भारतात दुध, मांस, अंबरडी, कातडी, लोकर या स्वरूपाचे उत्पादन पशुपालनातून व्यावसायिक दृष्टी कोणातून घेतले जाते. भारत सरकार व राज्य सरकारद्वारे पशुपालनासाठी आर्थिक सहाय्य केले जाते. जसे. शेतक-यांना पशुधन खरेदी करण्यासाठी पशुपालनासाठी बँके मार्फत निधी उपलब्ध करण्यात येतो. तसेच पशु वैद्यकिय संस्था, पशुवैद्यकिय विद्यापीठे यांच्या मार्फत पशुंचे जतन व संवर्धनासाठी शासकीय आरोग्य सुविधा उपलब्ध केल्या जातात. जनगनने प्रमाणे पशुगणना नही केली जाते. महाराष्ट्रात शेतकर्यां जवळ शेती उपयोगासाठी पशुपालन केल्या जाते. निधीची मदत, बचत गटांना शहराजवळ असणाऱ्या गावांमध्ये पशुपालन करून शहरात दुग्ध, मांस, अंबरडी इत्यादी स्वरूपाचा व्यावसाय केला जातो.

आभ्यास क्षेत्र :-

कोकण विभागातील सिंधुदुर्ग हा एक महत्त्वाचा जिल्हा आहे. महाराष्ट्र राज्याच्या पश्चिम किनार पट्टीचा दक्षिणेकडील भाग म्हणजे सिंधुदुर्ग जिल्हा होय. राज्याच्या ७२० कि. मी. किनार पट्टीपैकी १२१ कि.मी. किनारपट्टी जिल्ह्याला लाभली आहे. सिंधुदुर्ग जिल्ह्यात प्रामुख्याने भात शेती केली जाते. या शिवाय नारळ, सुपारी, काजू, अंबा, कोकम ही महत्त्वाची नगदी पिके मोठ्या प्रमाणशत घेतली जाते. समुद्रकिणारा असल्याकारणा मुळे मोठ्या खाड्यांमधून मासेमारी केली जाते. सिंधु दुर्ग जिल्ह्याच्या पूर्वेस कोल्हापुर जिल्हा, दक्षिणेस कर्णाटक राज्यातील बेळगाव जिल्हा वगोवाराज्य, उत्तरेस रत्नागिरी जिल्हा तर पश्चिमेस अरबी समुद्र आहे.

या जिल्हाचे दक्षिणोत्तर अक्षांस १५.३७ अंश, ते १६.४० अंश व पूर्व-पश्चिम रेखांश ७३.१९ अंश ते ७४.१८ अंश असे आहे. या जिल्हाचे क्षेत्रफळ ५२०७ चौ.की. आहे. या जिल्ह्यात ८ तालुके आहे. या जिल्ह्या मध्ये वाघोटन, देवगड, करली, गडनदी, तिलारी व ते रेखोलया सहा मोठ्या नद्या आहे. या सर्वनद्या सह्याद्रीच्या डोंगर कपारी मध्ये उगम पाऊन अरबी समुद्राला मिळतात. सन २०११ च्या जनगनने नुसार जिल्हाची लोकसंख्या ८४९६५१ ऐवढी आहे. त्यापैकी पुरूष ४१७३३२ व स्त्रीया ४३२३१९ अशी आहे.

जिल्हाचे एकूण क्षेत्र ५०३९५० हेक्टर असून या पैकी जंगल व्याप्त क्षेत्र ११.३% आहे. पडीत जमिनीचे क्षेत्र १३.७३% ऐवढे आहे.

उद्दिष्टे :-

- 1) सिंधुदुर्ग जिल्हातील पशुपालनाचा अभ्यास करणे.
- 2) सिंधुदुर्ग जिल्हातील पशुंच्या संख्येचा अभ्यास करणे.

संशोधन पद्धती व आधार सामग्री :-

प्रस्तुत शोध निबंधासाठी जिल्हातील दिवतीय स्वरूपाची माहिती संकलित करून जसे विविध शासकिय जिल्हा सामाजिक आर्थिक समालोचन, मासिके, शासकिय संकेत स्थळे, याद्वारे माहिती गोळाकेलीअसून सांख्यिकिय माहितीचे विश्लेषण करण्यासाठी तक्ते आलेख याचा वापर करण्यात आला आहे.

विषय विवेचन :-

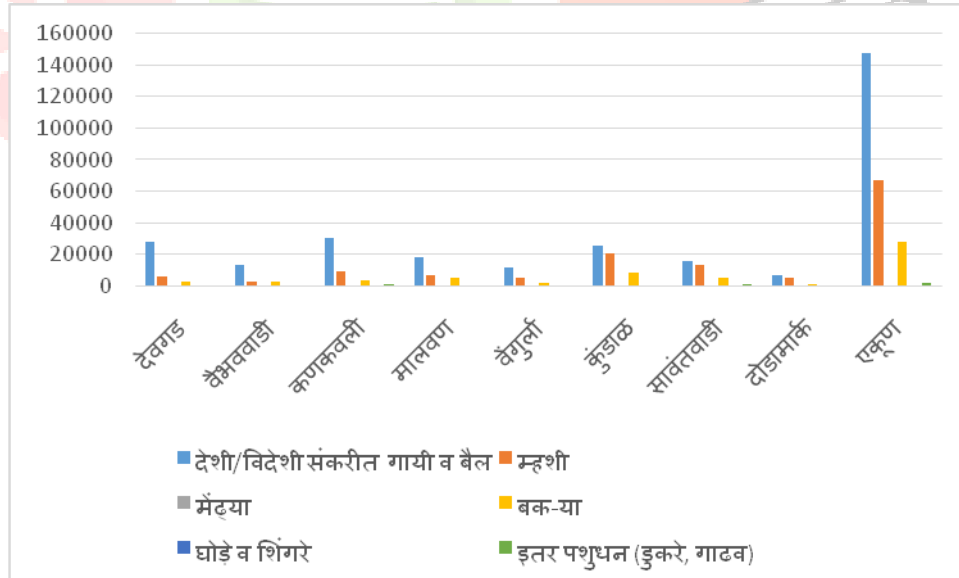
भारतीय अर्थ व्यवस्थे मध्ये कृषि आणि पशुपालन यांना विशेष महत्त्व आहे. कृषि उत्पादना बरोबरच शेतकऱ्यांना पशुपालनातून ही आर्थिक उत्पन्न मिळते. गायी, म्हशीयांचे पालन दुध उत्पादनासाठी केले जाते. शासन स्तरावरही पशुपालन करण्यासाठी प्रयत्न केले जातात. उच्च प्रतिचे पशुधन त्यांचे पालन पोषण, पशु आरोग्य या संदर्भात शासन स्तरावर मदत आणि सुविधा पुरविल्या जातात. पशु पालनासाठी कर्ज स्वरूपात प्रशासन मदत करते. तसेच उच्च प्रतिच्या पशुंचे वाटपही केल्या जाते. महाराष्ट्रात ही गाय, म्हैस, शेळी, मेंढी, कोंबडी इत्यादी पालन केले जाते. सिंधुदुर्ग जिल्ह्यात ही पशुंचे पालन केले जाते.

सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील पशुधन व कुकुट पक्षी :-

अ. क्र.	तालुका	देशी/विदेशी संकरीत गायी व बैल	म्हशी	मेंढ्या	बक-या	घोडे व शिंगरे	इतर पशुधन (डुकरे, गाढव)	एकूण पशुधन	एकूण कोंबड्या	एकूण कुकुट पक्षी
1	देवगड	27817	5808	7	2250	1	6	35889	46840	50204
2	वैभववाडी	12735	2501	0	2185	5	0	17426	45303	45845
3	कणकवली	29892	9249	4	3462	4	544	43155	106077	108372
4	मालवण	18243	6938	0	4784	0	100	30065	61105	61409
5	वेगुर्ला	11732	4724	0	1535	0	257	18248	36311	36319
6	कुंडाळ	24916	20001	0	8188	2	207	53314	112919	144948
7	सावंतवाडी	15666	13151	0	4579	3	618	34017	64010	188006
8	दोडामार्क	6409	4563	0	1142	0	0	12114	39048	134048
	एकूण	147410	66935	11	28125	15	1432	244228	511613	769151

आधार - पशु गणना २०१२

स्त्रोत : सिंधुदुर्ग जिल्हा सामाजिक आर्थिक समालोचन 2020 सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील एकूण पशुधन आलेखक्र.१

वरील आकडे वरून असे स्पष्ट होते की, सिंधुदुर्ग जिल्ह्यामध्ये एकूण पशुधना पैकी देशी व विदेशी संकरीत गाई व बैल यांची संख्या एकूण १४७४१० आसुन सगळ्यात जास्त कणकव लीतालुक्यात २९८९२ असुन सर्वात कमी दोडा मार्ग तालुक्यात ६४०९ ऐवढे आहे. तर एकूण म्हशी व रेडे यांची जिल्ह्यातील संख्या ६६९३५ ऐवढी आहे. कुंडाळा तालुक्यात २०००१ ऐवढी आहे. तर सर्वात कमी वैभव वाडी तालुक्यात २५०१ ऐवढे आहे. मेंढ्या देवगड व कणकवली तालुक्यात आहे. जिल्ह्यातील बकर्यांची एकूण संख्या २८१२५ ऐवढी आहे. कुडाळ तालुक्यात सर्वात जास्त ८१८८ तर दोडामार्ग तालुक्यात सर्वात कमी ११४२ ऐवढी आहे. जिल्ह्यात घोडे व शिंगरे व खेचर यांची संख्या १५ आहे. इतर पशुधन १७३२ आहे. जिल्ह्यातील एकूण पशुधन २४४२२८ ऐवढे आहे. सर्वात जास्त पशुधन कुडाळ तालुक्यात ५३३१४ तर सर्वात कमी दोडा मार्ग तालुक्यात १२११४ ऐवढे आहे. जिल्ह्यातील कुकुट पक्षां पैकी कोंबडी ५११६१३ ऐवढी आहे. सर्वात जास्त व कुडाळ तालुक्यात ११२९१९ तर सर्वात कमी वेंगुर्ला तालुक्यात ३६३११ ऐवढे आहे. तर एकूण कुकुट पक्षी कोंबड्या, बदक, टर्की, कुकुट पालन केंद्रातील पक्षी आणि इतर कुकुट पक्षी यांची संख्या ७६९१५१ ऐवढी आहे. सर्वात जास्त सावंतवाडी तालुक्यात १८८००६ तर सर्वात कमी वेंगुर्ला तालुक्यात ३६३११ ऐवढी आहे.

निष्कर्ष :-

सिंधु दुर्ग जिल्ह्यातील पशुधन पाहता देशी-विदेशी संकरीत गाई व बैल यांची संख्या पशुधना मध्ये सर्वाधिक आहे. त्या खालोखाल म्हशी व रेडे यांची संख्या आहे. त्यानंतर बकर्या संख्या दिसून येते. तर मेंढ्यांची संख्या नगन्य आहे. घोडे शिंगरे व खेचर व गाढव यांची संख्या काही तालुक्यात अत्यल्प आहे. इतर पशुधन संख्या ही कमी आहे. काही तालुक्यात तर इतर पशुधन नाही. कुकुट पक्षी सर्वच तालुक्यात आढळून येतात. कोंबड्या, बदके, टर्की इतर कुकुट पक्षी व कुकुट पालन केंद्रातील पक्षी सर्वच तालुक्यात आहेत.

संदर्भ :-

- 1) कृषिभूगोल, डॉ. सूर्यवंशी डी.एस., निराली प्रकाशन
- 2) पशुपालन व पशु चिकित्सा, ओम प्रकाश सक्सेना, डी.पी.बी. पब्लिकेशन
- 3) पशुपालन, डॉ. डी. के. ठाकूर, डिस्कवरी पब्लिसिंग हाऊस
- 4) व्यवहारीक पशुपालन, एस.बी. दुबे, ए.के. शिंदे, बी.एन. सिंह, सी.बी.एस. पब्लिशर अॅण्ड डिस्ट्रीब्यूटर्स
- 5) सामाजिक आर्थिक समालोचन, सिंधुदुर्ग जिल्हा
- 6) संकेत स्थळ
- a) मत्स्य पालन, पशुपालन, डेअरी मंत्रालय भारत सरकार, dasd.nic.in
- b) पशुपालन विभाग महाराष्ट्र शासन, ahd.maharashtra.gov.in